

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS ISTORIJA

II TOMAS

1795–1914 METAI

Virgilijus PUGAČIAUSKAS
Zita MEDIŠAUSKIENĖ
Rimantas MIKNYS
Juozapas PAŠKAUSKAS
Vytautas PETRONIS

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2023

Atsakingasis redaktorius
Virgilijus Pugačiauskas

Recenzentės:
dr. Aelita Ambrulevičiūtė
dr. Vilma Žaltauskaitė

Knygos leidybą iš dalies finansavo
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

Skiriama Vilniaus 700 metų jubiliejui

Viršelyje
Ciceri Eugene, Benoist Philippe, Andriolli Michał Elwiro, Vilniaus miesto vaizdas
iš šiaurės vakarų pusės, *Album de Wilna*, public par Jean Kasimir Wilczyński, Paris:
imp. Lemercier, 1857, fragmentas. Vilniaus universiteto biblioteka

Priešlapių iliustracijos:
Juozapas Peška, Žalasis tiltas Vilniuje per Viliją, 1808.
Vilniaus universiteto biblioteka
Juozapas Peška, Gatvės ir Šv. Kazimiero bažnyčios vaizdas
žiūrint Aušros Vartų link, 1797. Vilniaus universiteto biblioteka

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios
bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-609-8314-36-6 (bendras)

ISBN 978-609-8314-38-0

© Zita Medišauskienė, Rimantas Miknys, Juozapas Paškauskas,
Vytautas Petronis, Virgilijus Pugačiauskas, 2023
© Lietuvos istorijos institutas, 2023

Turinys

ĮVADAS 11
Zita Medišauskienė

I. VILNIUS 1795–1863 METAIS

1. RUSIJOS IMPERIJOS VALDŽIOJE:
MIESTE KURIASI NAUJIEJI
„ŠEIMININKAI“ 21
Zita Medišauskienė
2. 1812 METAI VILNIUJE 31
Virgilijus Pugačiauskas
 - 2.1. Karinės formuotės, viešosios tvarkos palaikymas, Vilniaus universitetas 36
 - 2.2. Ligos ir jų prevencija 37
 - 2.3. Miesto šventės 38
 - 2.4. Didžiosios armijos sugrįžimas – katastrofos dienos 41
3. MIESTO PLĖTRA 43
Virgilijus Pugačiauskas
 - 3.1. Miesto teritorinės erdvės pokyčiai: kariniai objektai, turgavietės ir kapinės 43

- 3.2. Miesto plėtra: gyvenamieji namai, viešieji pastatai, gatvės ir viešosios erdvės 49
- 3.3. Priemiesčių situacija ir vystymosi tendencijos 59
4. ŪKINIS MIESTO GYVENIMAS 64
Virgilijus Pugačiauskas
 - 4.1. Cechų profesinės korporacinės organizacijos pokyčiai 64
 - 4.2. Kitos miesto gamybos sritys 67
 - 4.3. Manufaktūrinė gamyba 69
 - 4.4. Mugės ir turgūs, stacionari prekyba mieste 71
 - 4.5. Kredito institucijos 78
Zita Medišauskienė

5. VILNIEČIAI XIX A. PIRMOJE
PUŠĖJE: KAS JIE? 81
Zita Medišauskienė
 - 5.1. Bandant suskaičiuoti miesto gyventojus 81
 - 5.2. Vilniečių grupės pagal užsiėmimus ir luominę priklausomybę, jų teisės bei pareigos 85
 - 5.3. Konfesinė miesto gyventojų įvairovė 97

6. **MIESTO SAVIVALDOS INSTITUCIJOS IR FINANSINĖ SITUACIJA** 103
Virgilijus Pugačiauskas
- 6.1. Magistratas ir dūma 103
6.2. Biudžeto pajamų ir išlaidų dinamika 109
7. **MIESTO VIEŠASIS SAUGUMAS, PRIEŠGAISRINĖ APSAUGA, SUSISIEKIMAS, VANDENTIEKIS, APŠVIETIMAS** 115
Virgilijus Pugačiauskas
- 7.1. Viešojo saugumo mieste pokyčiai 115
7.2. Priešgaisrinė priežiūra 120
7.3. Viešasis transportas 121
7.4. Gyventojų aprūpinimas vandeniu 122
7.5. Miesto erdvių ir namų apšvietimas 124
8. **GYVENIMO SĄLYGOS MIESTE** 126
Zita Medišauskienė
- 8.1. Sanitarinė būklė 126
8.2. Kanalizacija 127
8.3. Miesto tvarkymas 128
8.4. Pirtys 129
8.5. Sveikatos apsauga 129
8.6. Ligos ir epidemijos 133
8.7. Socialinė globa 136

9. **RELIGINĖS INSTITUCIJOS IR RELIGINIS GYVENIMAS MIESTE. TARPKNFESINIAI SANTYKIAI** 140
Rimantas Miknys

10. **VILNIUS – LIETUVOS ŠVIETIMO CENTRAS** 149
Zita Medišauskienė
- 10.1. Mokyklos Vilniuje 1795–1802 metais 149
10.2. Imperatoriškasis Vilniaus universitetas 1803–1832 metais 150
10.3. Vilniaus medicinos-chirurgijos akademija 155
10.4. Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 156
10.5. Pastangos atkurti Vilniaus universitetą 157
10.6. Pradinės mokyklos 158
10.7. Vidurinės mokyklos 165
10.8. Mergaičių švietimas 172
10.9. Žydų vaikų mokymas 178
10.10. Profesinės ir specialiosios mokyklos 182

11. KULTŪRINIS GYVENIMAS
XIX A. PIRMOJE PUSĖJE 188
Zita Medišauskienė

- 11.1. 1795–1830 metai – kultūrinio gyvenimo klestėjimo laikas 188
- 11.2. Kultūrinis gyvenimas po 1830–1831 m. sukilimo 207

12. ŠVENTĖS IR PRAMOGOS
VILNIUJE 233
Zita Medišauskienė

13. VISUOMENINIS GYVENIMAS
IR POLITINIAI ĮVYKIAI 246
Zita Medišauskienė

- 13.1. Draugijų veikla 247
- 13.2. Vilnius 1830–1831 m. sukilime 264
- 13.3. Visuomeninės veiklos galimybės ir slaptos organizacijos ketvirtą–šeštą dešimtmečiais 270
- 13.4. 1863–1864 m. sukilimo brendimas 275
- 13.5. Vilnius 1863–1864 m. sukilime 279

II. VILNIUS 1864–1914 METAIS

1. MIESTO „RUSINIMAS“
PO 1863–1864 M. SUKILIMO 287
Zita Medišauskienė

2. EKONOMINIS MIESTO
VEIDAS 294
Virgilijus Pugačiauskas

- 2.1. Cechų organizacijos perspektyvos ir gamybos būdo konjunktūros pokyčiai 294
- 2.2. Fabrikinė gamyba – samdomas darbas, mechanizacija, garo ir elektros panaudojimas 296
- 2.3. Prekybos dinamika ir struktūriniai pokyčiai 302
- 2.4. Finansinių institucijų kūrimasis XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje 311
Zita Medišauskienė

3. VILNIAUS GYVENTOJAI:
POKYČIAI 319
Zita Medišauskienė

- 3.1. Miesto gyventojų gausėjimas 319
- 3.2. Vilniečių socialinė struktūra 322
- 3.3. Ryškėjantys buržuazinės visuomenės bruožai 330
- 3.4. Konfesinė ir tautinė Vilniaus gyventojų sudėtis 345

- 4. MIESTO TERITORINĖ IR URBANISTINĖ PLĖTRA** 352
Juožapas Paškauskas
- 4.1. XIX a. Vilniaus panoramos – žvilgsnis į miestą ir jo priemiesčius iš aukštai 352
- 4.2. Auganti priemiesčių reikšmė 363
- 4.3. Priemiesčių kolonijos ir naujausios apgyvendinimo formų tendencijos 367
- 4.4. Gyvenimo sąlygos XIX a. pabaigos Vilniuje 370
- 4.5. Nepasiturinčiųjų Vilnius 371
- 4.6. Tampantis industriniu Vilnius 373
- 4.7. Infrastruktūros (gatvių ir viešųjų erdvių) pokyčiai, rekreacinių zonų plėtra, miesto želdinimas 377
- 4.8. Miesto riboženklis: kapinės 384
- 4.9. Vasarnamiai 386
- 5. VILNIAUS MIESTO SAVIVALDA: REFORMA, VEIKLOS PRAKTIKOS, FINANSAI** 389
Virgilijus Pugačiauskas
- 5.1. Savivaldos rinkimai, struktūra ir funkcijos: miesto dūma ir valdyba 389
- 5.2. 1892 m. miestų savivaldos kontr reforma: savarankiškumo erdvės ribojimas 394
- 5.3. Biudžeto tvarumas 398

6. MIESTO VIEŠASIS SAUGUMAS IR KOMUNALINIS ŪKIS, PRIEŠGAISRINĖ APSAUGA, APŠVIETIMAS, TRANSPORTAS, RYŠIAI 403

Virgilijus Pugačiauskas

- 6.1. Viešojo saugumo iššūkiai 403
- 6.2. Gaisrų prevencija mieste 406
- 6.3. Apšvietimo modernizacija 407
- 6.4. Gyventojų aprūpinimas vandeniu 410
- 6.5. Kanalizacijos infrastruktūros plėtra 411
- 6.6. Susisiekimas ir ryšiai 414

7. GYVENIMO SĄLYGOS: POKYČIAI 419

Zita Medišauskienė

- 7.1. Sanitarinė būklė mieste 419
- 7.2. Vilniečių sergamumas ir sveikatos apsauga 428
- 7.3. Socialinė rūpyba ir labdara 438

8. LIETUVOS ŠVIETIMO CENTRO TRADICIJA RUSINTOJŲ GNIAUŽTUOSE 447 Zita Medišauskienė

- 8.1. Pradinis mokslas krikščionims Vilniuje 448
- 8.2. Vidurinės mokyklos 456
- 8.3. Žydų mokyklos 461
- 8.4. Specialiosios ir profesinės mokyklos 467
- 8.5. Aukštosios mokyklos Vilniuje vizijos 475

9. VILNIAUS RELIGINIS GYVENIMAS 1864-1914 METAIS 478 Rimantas Miknys

- 9.1. Religinio gyvenimo situacijos apžvalga 478
- 9.2. Miesto religinių bendruomenių struktūrinė charakteristika 481
- 9.3. Katalikiškos miesto bendruomenės netektys 484
- 9.4. Viešo religinio gyvenimo apraiškos mieste 487

10. MIESTO KULTŪRA 492 Juozapas Paškauskas

- 10.1. Rusiškos kultūros steigimas 492
- 10.2. Lenkų kultūra: pastangos išlikti 496
- 10.3. Vilniaus žydų kultūra: tarp tradicijų ir kaitos 497
- 10.4. Pasinaudoję (ne)galimybėmis: Vilniaus lietuviai ir baltarusiai 498
- 10.5. Teatras: draudimai, komercija, klasė ir tauta 502
- 10.6. Dailė: bendros praeitys ir kultūros lauko stratifikacija 511
- 10.7. Fotografija: tarp amato ir meno 517
- 10.8. Kinematografas: masinė kultūra ir modernybė įsitvirtina Vilniuje 520
- 10.9. Spauda ir literatūra: individualybės, sambrūzdžiai ir kultūrų polilogas 521

11. XIX A. ANTROS PUSĖS VILNIEČIŲ LAISVALAIKIO RITMAI 525 Juozapas Paškauskas

- 11.1. Šventės 525
- 11.2. Laisvalaikio erdvės: nuo miesto centro iki užmiesčio ir dar toliau 534
- 11.3. Laisvalaikis, vilniečių sportas, sveikata ir kiti modernaus gyvenimo aspektai 535
- 11.4. Skaitymas tampa modernaus laisvalaikio ir tautos kūrimo dalimi 539

12. POLITIKA MIESTE IR MIESTIEČIAI POLITIKOJE 545
Rimantas Miknys
- 12.1. Bendra Vilniaus „politinio aktyvo“ charakteristika 545
- 12.2. Vilniaus mieste veikusių politinių struktūrų apžvalga 550

- 12.3. Vilniaus politinio gyvenimo charakteristika 1905 m. Rusijos revoliucijos laikotarpiu 562
- 12.4. Rusijos valstybės dūmos ir Vilniaus politinis gyvenimas 568
- 12.5. Slaptos organizacijos. Masonai 573
- 12.6. Dešinėsios rusų politinės organizacijos Vilniuje 1905–1914 m. 574
Vytautas Petronis

PABAIGOS ŽODIS 581
Zita Medišauskienė

Naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas 589

Asmenvardžių rodyklė 615